

UTOPIAS, HOPE AND HOPELESSNESS

How feminist images of the future and feelings of hope are affected by the neoliberal discourse

HANNA AGRI

Keywords

Activism, feminism, hope, hopelessness, neoliberalism, utopias

Summary

If those who formulate visions of the future are prevented from thinking freely because of a reduced capacity to imagine a different world, then there is a risk that they only advocate limited changes. Some feminist researchers in political theory and philosophy, such as Wendy Brown (2003, 2008, 2015) and Johanna Oksala (2011, 2013), claim that this has affected feminist movements. They believe that hope for a different future has been weakened among today's feminists and that this development can be explained by the spread of the neoliberal discourse.

In this article, I discuss theories on how the neoliberal discourse has affected feminist movements and relate such theories to the lived experiences of contemporary feminist engagement. The latter is based on an interview study with seven Swedish feminists engaged in different feminist organizations. The analysis indicates that the neoliberal discourse could have affected how utopias are used and what inspires hope among contemporary feminists. The result of the study also indicates that feelings of hopelessness can be useful in feminist work.

Original article; received: 24/04/2022; accepted: 22/11/2022; published: 06/01/2023.

Corresponding author email: hanna.agri@hotmail.com

Copyright: © 2022 The author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: *Tidskrift för genusvetenskap* 2022, 43(1): 72–92

<http://dx.doi.org/10.55870/tgv.v43i1.10078>

Feministiska forskare i Europa och USA hävdar att samtida feministiska rörelser inte längre utgår från utopiska framtidsbilder och att deras hopp om en bättre framtid är försvagat. Detta har förklarats med den nyliberala diskursens utbredning. För att utforska samtida svenska erfarenheter av ett feministiskt engagemang har jag intervjuat sju personer som är engagerade i olika feministiska organisationer. Resultaten av intervjustudien har analyserats med utgångspunkt i teorier om nyliberalismens påverkan på feministiska rörelser. Resultaten pekar mot att den nyliberala diskursen kan ha påverkat samtida svenska feministiska rörelser gällande hur utopiska framtidsbilder används och vad som inspirerar till hopp om en bättre framtid.

UTOPIER, HOPP OCH HOPPLÖSHET

Hur feministiska framtidsbilder och känslor av hopp påverkas av den nyliberala diskursen

HANNA AGRI

Inom samtida feministisk politisk teori finns en oro för att kritiska politiska rörelser utgår från en begränsad föreställningsvärld (Brown 2008: 70). Om det är så, riskerar idéer som formuleras inom kritiska rörelser att bara omfatta och inspirera till hopp om begränsade förändringar. Saknas möjligheten att föreställa sig en bättre framtid och känna hopp om att en sådan framtid är möjlig att uppnå kan det försvaga förutsättningarna för att motivera ett politiskt engagemang.

Statsvetaren Wendy Brown (2003, 2008, 2015) och filosofen Johanna Oksala (2011, 2013) har lyft att europeiska och amerikanska feministiska rörelser inte formulerar utopiska framtidsbilder i samma utsträckning som tidigare. Brown och Oksala menar även att känslor av hopp om en bättre framtid är försvagade inom dessa rörelser. Enligt Sara Ahmed (2014) är hopp en politisk handling och

en viktig form av motstånd som öppnar upp för möjligheterna till förändring. Därför kan försvagade känslor av hopp få allvarliga konsekvenser för feministiska rörelserns möjlighet till motstånd. Brown och Oksala kopplar bristen på utopier och försvagade känslor av hopp inom samtida feministiska rörelser till den nyliberala diskursens utbredning. Samtidigt finns feministiska rörelser som i högsta grad är levande och omfattar många engagerade feminister. Detta väcker frågor om vad som inspirerar samtida feminister till att arbeta för förändring och hur de förhåller sig till känslor av hopp och hopplöshet.

Denna artikel bygger på en studie av hur feministiska framtidsbilder och känslor av hopp ser ut bland ett urval av engagerade feminister. Studien är baserad på intervjuer med sju personer som är engagerade inom olika feministiska organisationer. Studiens syfte är att utforska delar av samtida feministiska rörelser i Sverige med utgångspunkt i teoretiska diskussioner kring nyliberalism och dess påverkan på feministiska rörelser. Inledningsvis presenterar jag några teoretiska diskussioner om hur den nyliberala diskursen påstås påverka samtida feministiska rörelser, samt utvecklar ett teoretiskt ramverk med hjälp av teorier om utopier, hopp och hopplöshet. Därefter presenterar jag intervjustudien och diskuterar teorierna i relation till denna studie. Avslutningsvis diskuterar jag vad studiens resultat kan säga om den nyliberala diskursens påverkan på feministiska framtidsbilder samt känslor av hopp och hopplöshet.

Teorier om nyliberalism och dess påverkan på feministiska rörelser

Begreppet nyliberalism syftar på en diskurs, en rationalitet eller en ideologi som omfattar alla politiska och sociala aspekter av vår existens (Brown 2003: 43). Huruvida nyliberalism bör beskrivas som en diskurs, en rationalitet eller en ideologi råder det delade meningar om. Genusvetaren Evelina Johansson Wilén menar att genom att beskriva nyliberalism som en ideologi snarare än en diskurs så kan en peka på hur nyliberalism inte är intresselöst och tydliggöra bakomliggande konflikter och drivkrafter (Johansson Wilén 2019: 23). I linje med Johansson Wilén tror jag att det är viktigt att lyfta att nyliberalismen är utmanad både politiskt och teoretiskt. Genom att i denna studie beskriva nyliberalism som en diskurs vill jag dock vara tydlig med att jag uppfattar nyliberalism som något som influerar alla människors sociala och politiska tillvaro. Jag uppfattar inte att det som individ går att undkomma en nyliberal diskurs genom upplysning eller självmedvetenhet även om det går att göra motstånd mot och kritisera denna diskurs, vilket överensstämmer med en kritisk diskursanalytisk syn på hegemoniska diskurser (Fairclough 1995: 95). Diskurser kan ha en ytterst materiell och praktisk påverkan när det kommer till möjligheten att göra motstånd. Eftersom denna artikel handlar

om hur framtidsbilder och känslor påverkas av en nyliberal diskurs diskuteras inte mer ingående hur materiella villkor för feministiska rörelser påverkas av denna diskurs.

Kulturgeografen och den marxistiska analytikern, David Harvey, har i *A brief history of neoliberalism* (2005) kartlagt nyliberalismens politiska och ekonomiska historia. Harvey menar att åren 1978–1980 var en historisk vändpunkt för världens politiska och ekonomiska utveckling, vilket han kopplar till valet av Margaret Thatcher som premiärminister i Storbritannien, Ronald Reagan som president i USA och Deng Xiaopings tillträde i Kina. Dessa politiska ledare arbetade mer eller mindre uttalat för en nyliberal utveckling, alltså för att sprida liberala värderingar bortom den ekonomiska sfären och till den sociala sfären (Harvey 2005: 1).

Nyliberalism spreds genom utlovandet av frihet, individualism och valmöjlighet, samtidigt som det konstruerades som det enda rationella politiska alternativet (Harvey 2005: 40). För att en politisk diskurs ska uppnå hegemonisk status, vilket Harvey menar att nyliberalism har gjort, behöver den förändra, inte bara politiska institutioner och policyer, utan även människors värderingar, instinkter och begär (Harvey 2005: 3). Thatchers välkända uttalande, “Economics are the method, but the object is to change the soul” (Butt, 1981), är ett tydligt exempel på tidens politiska anda (Harvey 2005: 23).

Michel Foucault beskrev nyliberalism som ett regerandekomplex och lyfte hur nyliberalismen har lett till nya former av subjektskapande och organisering av den sociala sfären (Foucault 2001 i Oksala 2013: 34). Foucaults genealogiska analys av nyliberalismens effekter visar hur policyfrågor i allt högre utsträckning började beskrivas som ekonomiska snarare än sociala, kulturella eller politiska och att fler policyfrågor därför började uppfattas som moraliskt neutrala. Genom expanderandet av den ekonomiska sfären ansågs fler och fler politiska frågor kunna hanteras av ekonomiska experter snarare än genom demokratiska processer. Wendy Brown menar att detta gjorde att värden som demokrati och jämlikhet urholkades och att den nyliberala rationaliteten tog den plats som moral, mening och hopp tidigare har haft inom politiken (Brown 2015: 26).

Brown menar att den nyliberala diskursen begränsar samtida feministiska rörelser och gör att de inte längre har någon revolutionär potential (Brown 2008: 139). Utan en revolutionär potential riskerar feministiska rörelser att bli sentimentala och bittra över en framtid som aldrig realiserades. Brown beskriver att samtida feministiska rörelser befinner sig i ett så kallat eftertillstånd där det inte längre finns en tro på möjligheten att omkullkasta samhällsordningar eller gå att bryta med historien. Brown menar att en av nyliberalismens effekter på feministiska rörelser är att de inte längre har utopier eller hopp om verklig

förändring som drivkraft. De nyliberala individualistiska idealen gör även att den kritiska politikens subjekt för frigörelse inte längre är ett kollektiv utan snarare (vissa) individer, vilket enligt Brown innebär att det inte längre anses nödvändigt med kollektiv organisering (Brown 2008: 138–145).

Brown lyfter även, i likhet med Foucault, hur nyliberalism skapar nya villkor för subjektskapande och det sociala livet. Brown beskriver den nyliberala *homo oeconomicus* som en internalisering av nyliberala principer och att subjektets tillgångar översätts till ”mänskligt kapital”. Den nyliberala rationaliteten innebär att alla aspekter av mänskligt liv kan och bör mätas och jämföras samt att subjekt konkurrerar med varandra för att öka sitt mänskliga kapital. Om subjektet misslyckas med att ackumulera olika former av kapital och vara konkurrenskraftig anses det, enligt den nyliberala rationaliteten, endast ha sig själv att skylla. Att utforma en politik baserat på sociala frågor eller en analys av maktstrukturer är enligt en nyliberal rationalitet därför meningslöst (Brown 2015: 35–42).

Enligt Brown bör motstånd mot nyliberalismen ta form av en mot-rationalitet som bygger på andra värden än de nyliberala. Att formulera en mot-rationalitet försvaras dock av nyliberalismens förmåga att framställa framtiden som tätt sammanhängande med nutiden. Visioner om en radikalt annorlunda framtid upplevs därför som orealistiska och naiva. Nyliberalismen framställs som en naturlig utveckling av samhällen, snarare än konstruerad och ett av flera möjliga alternativ. Det är därför svårt att känna hopp om att ett annat system verkligen är möjligt (Brown 2008: 104). Utan hopp om verklig förändring tar sig motstånd mot nyliberalismen formen av moraliserande och genom att endast lyfta sakfrågor vilket inte utgör någon effektiv grogrund för förändring. Brown menar att motståndet präglas av *ressentiment* och resulterar i en politik som endast kan *beskriva* politisk ojämlikhet samt hämnas och bekräfta sin egen skada. En sådan politik har enligt Brown ingen framtidsvision som triumferar över sin oförrätt och därför inte heller någon revolutionär potential (Brown 2008: 67).

Johanna Oksala menar att det är av yttersta vikt att bedriva kritiska analyser av nyliberalismens påverkan på feministiska rörelser (Oksala 2011: 118). Oksala menar att utifrån Foucaults analys bör nyliberalism förstås som en allomfattande styrningsform som har ändrat feministiska subjektskapande i Europa och USA sedan slutet av 1980-talet (Oksala 2011: 108). Detta får konsekvenser för europiska och amerikanska feministiska rörelser som kommer att fokusera på individualiserade rättigheter, möjligheten att förverkliga sig själv och att göra individuella val, snarare än en kollektiv kamp mot förtryckande maktstrukturer. I likhet med Brown menar Oksala att den nyliberala rationaliteten bör utmanas genom formulerandet av alternativa rationaliteter (Oksala 2013: 44).

Browns bild av ett feministiskt eftertillstånd kan ses som en historieskrivning om förlusten av hoppet om en annan framtid (Brown 2008: 148). Genusforskaren Clare Hemmings beskriver fantasier om det feministiska förflutna i sin bok *Why stories matter* (2011). Hemmings menar att trots att feministiska rörelser har komplexa historier så återges de ofta som en serie sammankopplade berättelser om framsteg, förluster eller återvändande, alltså genom förenklade historieskrivningar. Att feministiska rörelser har förlorat en enighet och hoppfullhet, vilket resulterar i en avpolitiserad feminism, är enligt Hemmings en vanlig förenkling av feministisk historia (Hemmings 2011: 4). Det är därför viktigt att nyansera feministiska historieskrivningar och låta motstridiga berättelser och känslor ta plats, vilket jag hoppas att denna artikel kan bidra till.

Sammanfattningsvis lyfter dessa teorier tre viktiga sätt som den nyliberala diskursen påverkar samtida europeiska och amerikanska feministiska rörelser på: möjligheten att tänka utopiskt och föreställa sig annorlunda framtider, en förändrad känsla av hopp och en förändrad bild av det feministiska subjektet för frigörelse. Denna artikel fokuserar på de två första sätten. Vårt att tillägga är att dessa teorier beskriver en nyliberalism som verkar globalt men vars lokala effekter skiljer sig åt. Beskrivningarna av hur en nyliberal diskurs påverkar feministiska rörelser fokuserar i första hand på rörelser i Europa och USA och bör inte ses som allmängiltigt för alla feministiska rörelser. I följande del presenterar jag teorier om vad utopier, hopp och hopplöshet kan betyda i en feministisk kontext.

Teorier om utopiska framtidsbilder

Sociologen Ruth Levitas (2013) definierar utopier som ett uttryck för begär om ett bättre sätt att vara eller leva. Att formulera utopier utforskar vad det innebär och hur det går till när mänskligheten utvecklas. Därför argumenterar Levitas för att utopier bör ses som en metod snarare än ett slutmål (Levitas 2013: xviii). Levitas menar att en vanlig kulturell förståelse av utopier är att de är irrelevanta fantasier om ett perfekt samhälle som inte kan existera och att de till och med kan vara farliga och leda till totalitarism. George Kateb menar att utformningen av en detaljerad plan om hur alla aspekter av samhället bör organiseras borde göra alla seriösa utopiska tänkare obekväma (Kateb 1967: 239). Genom att istället se utopier som en metod kan de användas för att formulera kritik av vad vi redan *gör* genom att belysa vad vi *kan* eller *borde* göra. Därför handlar utopiska framtidsbilder i grund och botten om samtiden. Att formulera alternativa framtidsscenarier är enligt Levitas grundläggande för en demokratisk debatt då det tydliggör vilka samhällen som eftersträvas i redan existerande politiska program (Levitas 2013: xi–xvii).

Ernst Bloch (1995) skiljer mellan *abstrakta utopier* och *konkreta utopier* och menar att abstrakta utopier endast fyller en kritisk funktion medan konkreta utopier är relationella till historiskt situerade kamper och faktiska eller föreställda former av kollektiv (Bloch 1995). Queerteoretikern José Esteban Muñoz arbetar också med dessa begrepp och menar att konkreta utopier kan ses som former av kollektivt hopp (Muñoz 2009: 3). Eftersom utopier endast existerar i vårt medvetande är de ofta både förenklingar och försköningar av en möjlig framtid. När en utopi ska förverkligas resulterar det därför nästan alltid i besvikelse (Ambjörnsson 2012: 20). Muñoz menar dock att risken för besvikelse är värd att ta eftersom utopier kan vara en viktig del i att skapa förändring (Muñoz 2009: 8).

Teorier om känslor av hopp och hopplöshet

Sara Ahmed (2004) beskriver feminism som hoppets politik. Ahmed menar att det är viktigt att undersöka känslor, som hopp, eftersom känslor formar individuella och kollektiva kroppar och eftersom det förflutna hänger kvar i våra kroppar i form av känslor. Genom att studera känslor och vad som förblir levande i våra kroppar kan en därför få en fördjupad förståelse om historien (Ahmed 2004: 202).

Att känna hopp är, enligt Ahmed, en form av politisk handling och kan ses som en investering i en annorlunda framtid. Ahmed menar att feministiskt hopp är en viktig form av motstånd och att hoppet öppnar upp för möjligheterna till förändring. Hopp får oss att känna att vi bör agera i nutiden för att framtiden ska bli annorlunda och det är intentionellt, det vill säga vi hoppas *på något*. Ahmed skiljer mellan kollektivt hopp, som driver förändring, och individuellt hopp, som hjälper oss att inte bli överväldigade av nuet (Ahmed 2014: 184). Även kring teorier om hopp har Muñoz hämtat inspiration från Bloch och begreppet *utbildat hopp*, som skiljs från *abstrakt hopp*. Medan utbildat hopp hjälper oss att föreställa och få igenom verklig förändring, är abstrakt hopp ogrundat och fränkopplat från, vad Bloch kallar, ett revolutionärt medvetande. Muñoz föredrar att beskriva det utbildade hoppet som att känna sig revolutionär. Enligt Muñoz innebär att känna sig revolutionär att känna att vår nuvarande situation inte räcker till, att något saknas som vi inte kan leva utan. Att känna sig revolutionär öppnar upp utrymme för att föreställa sig en kollektiv flykt. Utbildat hopp handlar om att formulera hur saker *kan* vara, snarare än att föreställa sig hur saker *borde* vara (Duggan och Muñoz 2009: 278).

Det har dock riktats kritik mot att lägga alltför stor vikt vid enskilda individers känslor av hopp. Om hopp ses som det enda som behövs för att uppnå

förändring ger det en bild av att förändring är avhängig individers känslor snarare än praktiska villkor. Ahmed menar att även om hopp i och för sig kan vara nödvändigt för att uppnå förändring är det inte det enda som avgör, eller i sig själv tillräckligt för att avgöra, framtiden (Ahmed 2014: 185).

I *Hope and hopelessness: A dialogue* (2009) diskuterar Lisa Duggan och José Esteban Muñoz begreppen hopp och hopplöshet. Duggan lyfter hur hopp innebär en risk som inte ska underskattas. Duggan uttrycker även att "... hope in the present is a projection forward of a wish for repair of the past." (Duggan och Muñoz 2009: 275). Eftersom det förflutna inte kan repareras är det en önskan som aldrig kan bli uppfylld. Duggan associerar hopp till tvångsmässigt grupptränk, obligatorisk optimism, blindhet och en normativ uppfattning om vad en borde vilja ha i framtiden. Duggan menar att det i stället finns mycket nöje med "bitterness, cynicism, depressiveness and bitchiness" (Duggan och Muñoz 2009: 276). Detta kan ses som en queer kritik av de privilegier Duggan kopplar till möjligheten att få känna hopp och optimism (Duggan och Muñoz 2009: 275–276). Muñoz å sin sida lyfter Paolo Virnos (2004) teori om att cynism kan fungera som en form av flykt i en kapitalistisk värld och att även om cynism ofta kopplas till en individualistisk hållning så kan det vara ett sätt att övervinna hopplöshet och skapa potential för nya former av kollektivitet (Duggan och Muñoz 2009: 277). Muñoz menar därför att känslor av bitterhet, cynism, depressivitet och bitchighet inte behöver stå i motsats till hopp; i stället kan dessa känslor leda till utbildat hopp och dess potential till förändring (Duggan och Muñoz 2009: 277). Duggan menar också att det cyniska, bittra, fientliga, förtvivalade och hopplösa kan leda till en form av queer kollektivism och revolutionär kraft. Därför uppfattar både Duggan och Muñoz att hopp och hopplöshet har ett dialektiskt snarare än oppositionellt förhållande. Enligt Duggan är hoppets motsats i stället självbelåtenhet, som är en form av lycka som inte riskerar konsekvenserna av dess egna undertryckta fientlighet eller smärta. Kritisk politik kan hitta kraft i bitterhet, cynism och smärta, liksom i extas, empati och solidaritet, vilket Duggan menar bör användas för att bekämpa självbelåtenhet snarare än känslor av hopplöshet, sorg, ilska och smärta (Duggan och Muñoz 2009: 280).

Debatter i Sverige – nyliberalismens påverkan på feministiska rörelser

En svensk studie som tidigare har undersökt feministiskt engagemang och motstånd är sociologen Cathrin Wasshede's avhandling *Passionerad Politik: Om motstånd mot heteronormativ könsmacht* (2010). Wasshede studerar politiska aktivister inom den utomparlamentariska vänstern i Göteborg och hur de gör motstånd mot normer om kön och sexualitet. I denna artikel finns i likhet

med Wasshedes avhandling ett fokus på deltagarnas politiska engagemang och motstånd men deltagarna i denna studie tillhör inte en tydligt definierad politisk rörelse.

Marta Cuestas och Mias Liinasons etnografiska studie *Hoppets politik: feministisk aktivism i Sverige idag* (2016) har i likhet med Wasshedes avhandling ett fokus på aktivistisk praktik och motstånd. Studien följer olika feministiska grupper och undersöker bland annat hur dessa påverkas av den nyliberala utvecklingen. De beskriver, i likhet med Ahmed, feminism som hoppets politik och menar att hopp inte bör förväxlas med optimism utan i stället ses som ett tecken på kampens betydelse och mening (Cuesta och Liinason 2016: 267–169). Studien visar hur feministiska aktivister engagerar sig i skapandet av logik bortom en “nyliberal kapitalistisk patriarkal, rasistisk och cis-/hetero-normativ ordning” genom att i stället skapa andra värden som präglas av empatisk solidaritet (Cuesta och Liinason 2016: 267). I likhet med Cuestas och Liinasons studie vill jag i denna artikel lyfta känslornas roll inom den feministiska aktivismen och, mer specifikt, vilken roll känslor av hopp spelar.

Antologin *Ambivalenser och maktordningar: feministiska läsningar av nyliberalism* (Fahlgren med flera 2016) bygger på bidrag från nio forskare från olika fält som undersöker nyliberalismens betydelse för aktivism, civilsamhälle och villkoren för feministisk kritik. I sitt bidrag lyfter Lena Martinsson (2016) hur nyliberalismen påverkar sociala rörelser. Martinsson belyser hur aktivister agerar genom marknaden, vilket både möjliggör och villkorar deras politiska engagemang. Denna artikel undersöker också skärningspunkten mellan en nyliberal utveckling och feministisk aktivism men utgår inte från deltagare som nödvändigtvis agerar politiskt eller aktivistiskt genom marknaden.

Sara Edenheim har riktat kritik mot delar av både *Hoppets politik* (Liinason och Cuesta 2016) och *Ambivalenser och maktordningar* (Fahlgren med flera 2016) eftersom hon menar att de ger uttryck för en strävan efter feministisk konsensus och behandlar feminism som “en identitet, en känsla och en gemenskap” snarare än ett argument eller en kritik (Edenheim 2017: 4). Edenheim menar att en sådan strävan kan kopplas till den typ av samtida feminism som Brown beskriver, där förändring endast kan föreställas på identitets- och känslonivå. Edenheim uppmanar därför till feministisk forskning som utgår från Chantal Mouffes (2005) begrepp agonism och tillit snarare än gemenskap och trygghet (Edenheim 2017: 4).

En annan svensk studie är Evelina Johansson Wiléns doktorsavhandling *Mellan jaget & världen - feminism och etik under nyliberala villkor* (2019). I Johansson Wiléns intervjustudie med självidentifierade feminister diskuteras etikens politiska status inom den nyliberala ordningen. Studien visar hur

deltagarna både påverkas av och gör motstånd mot nyliberalism genom kritik och sårbarhet. Deltagarnas feministiska kritik formuleras enligt studien som ett kritiskt förhållningssätt till det egna subjektet. Den inåtriktade kritiken kopplar Johansson Wilén till en nyliberal tendens att rikta förändringsarbetet mot det egna subjektet snarare än mot maktstrukturer. Att göra "rätt" val är viktigt för deltagarnas identiteter och Johansson Wilén menar att de verkar förhålla sig till feminism som en medvetenhet snarare än en politisk praktik. Detta kan kopplas till nyliberala ideal om individualism och att subjektet "ansvariggörs" för att göra "rätt" val och på så sätt säkerställa sin egen lycka. Johansson Wilén menar att det gör deltagarna sårbara för kritik, eftersom kritik av det egna subjektet tolkas som ett misslyckande som feministiskt subjekt. Deltagarna uppfattar att de riskerar att uteslutas ur feministiska sammanhang om de gör fel och denna rädsla, menar Johansson Wilén, resulterar i en passivitet inom vissa samtida feministiska rörelser. Johansson Wilén föreslår i stället att feministisk kritik bör fokusera på politiska gränsdragningar, snarare än politiska subjekt (Johansson Wilén 2019: 287–295).

I denna artikel bygger jag vidare på diskussioner om hur svenskt feministiskt engagemang påverkas av en nyliberal diskurs. Till skillnad från de tidigare nämnda studierna fokuserar denna artikel på vad den nyliberala diskursen gör med engagerade feministers bilder av och känslor kring framtiden.

Intervjustudiens upplägg och genomförande

Intervjustudien genomfördes under februari och mars 2021. Syftet var att undersöka erfarenheter av samtida svenskt feministiskt engagemang med utgångspunkt i teoretiska diskussionerna om hur den nyliberala diskursen påverkar feministiska rörelser. Studien bygger på sex semistrukturerade intervjuer med sju personer vilka vid tidpunkten för studiens genomförande var feministiskt engagerade på olika sätt. Studien fokuserar på de subjektiva erfarenheterna som framkom i intervjuerna. Rekrytering skedde genom att jag kontaktade olika feministiska organisationer och genom att jag skickade ut en intervjuförfrågan via en mail-lista kopplad till en genusvetenskaplig institution. Eftersom jag såg det som en fördel att deltagarna var feministiskt engagerade på olika sätt specificerade jag inte förfrågan mer än att jag sa att jag sökte personer som arbetade med feministisk opinionsbildning. Det resulterade i en varierad grupp vars feministiska sammanhang såg ut på följande sätt:

- Eva var engagerad inom feministiska organisationer som arbetar med kunskapspridning.
- Felicia och Jonna arbetade ideellt på en tjejjour.

- Bianca var feministiskt engagerad inom läkarbranschen och i akademiska sammanhang.
- Sara var engagerad inom feministiska organisationer i ett akademiskt sammanhang.
- Emil arbetade inom näringslivet med feministiska utbildningar och var engagerad inom en feministisk organisation för manliga feminister.
- Lydia hade tidigare arbetat med feministiska frågor inom kultursektorn och arbetade under intervju tillfället partipolitiskt.

Hur länge deltagarna hade varit feministiskt engagerade varierade; vissa var i pensionsålder och hade varit engagerade under större delen av sina liv medan andra var i tjugoårsåldern och hade varit engagerade i något år. Jag utgick inte från en på förhand bestämd definition av vad feminism eller feministiskt engagemang är utan från deltagarnas självidentifiering som feministiskt engagerade (Johansson Wilén 2019). Slutligen valde jag att inte ställa frågor om deltagarnas ålder, kön eller etnicitet om det inte kom upp och var relevant under intervjuerna.

Intervjuerna utgick från en kort intervjuguide som var strukturerad kring de teman som identifierades i teoriavsnittet ovan: utopiska framtidsbilder och känslor av hopp och hopplöshet. Intervjuerna var 30–80 minuter långa och genomfördes digitalt på grund av sociala restriktioner som rädde till följd av Coronapandemin. Intervjuerna spelades in och transkriberades, vartefter deltagarna hade möjlighet att läsa och godkänna transkriberingarna. Transkriberingarna analyserades sedan utifrån en tematisk analysmodell som byggde på de teman som intervjuerna var strukturerade efter. Deltagarna är anonymiserade i analysen, och information som skulle kunna kopplas till dem eller de organisationer de arbetade inom är borttagen.

Denna studie gör inte anspråk på att ge en helhetsbild av svenskt feministiskt engagemang eller hur nyliberalism påverkar svensk feminism. Omständigheterna kring rekryteringen av deltagarna kan ha påverkat resultaten av studien och deltagarnas val att medverka kan ha berott på olika saker. De kan exempelvis ha sett deltagande i en genusvetenskaplig studie som en del av sitt feministiska engagemang eller som en chans att få diskutera frågor som intresserade dem. Att inte utgå från en eller flera definitioner av feminism eller feministiskt engagemang möjliggjorde för att låta fler delta i studien och minskade risken att den skulle begränsas av mina egna föreställningar om feminism eller feministiskt engagemang. Detta försvårar å andra sidan möjligheten att mer detaljerat beskriva de subjektspositioner och politiska positioner som deltagarna talade utifrån. Den nyliberala diskursen påverkar olika subjektspositioner på olika sätt, inte minst

när det kommer till möjligheten att påverka sin situation och känna hopp om en bättre framtid. Därför hade det varit att föredra om det på ett mer detaljerat sätt hade gått att beskriva deltagarna och deras feministiska engagemang. Jag bedömer dock att jag inte kan göra detta utan att äventyra deltagarnas rätt till anonymitet. I följande del analyseras intervjumaterialet tematiskt i relation till det teoretiska ramverket.

Feministiska utopier i praktiken

När intervjudeltagarna ombads föreställa sig en feministisk framtid uttryckte flera av dem att de hade svårt att beskriva en feministisk framtid. De flesta kopplade frågan direkt till sitt feministiska engagemang och de sakfrågor de arbetade med, till exempel ökad kunskapsspridning eller minskning av mäns våld mot kvinnor. Några menade att istället för att formulera feministiska framtidsbilder i form av utopier föreställde de sig en framtid som bygger på andra värden, vilket Eva förklarade på följande sätt:

...det är omtänk i en samhällelig verklighet på ett annat sätt än om det skulle vara en feministisk utopi, om vi säger att räddningen i vår tid, för vår civilisation, är att vi ska mera beakta feministiska värden som då bygger på detta med att, jag använder ordet omsorg, men det är också insikten om vad som är värdefullt i samhället, hur det kan levas bättre... (Intervjutranskription, Eva 2021).

Eva formulerade sin framtidsvision som ett samhälle som beaktar feministiska värden snarare än i vad hon kallar en feministisk utopi. Genom att föreställa sig en förändring gällande vad som anses värdefullt i ett samhälle kunde Eva föreställa sig räddningen för vår civilisation. Detta skulle kunna uppfattas som utopiskt men Eva kallade det inte för en utopi. Jag tolkar det som att Eva menade att verklig förändring kan uppnås genom att konkretisera vilka värden som framtiden bör bygga på snarare än att formulera något som jag skulle kalla en stor utopi. En stor utopi uppfattar jag som vad George Kateb (Kateb 1967) kritiskt beskriver som en detaljerad plan om hur alla aspekter av samhället bör organiseras. Att inte formulera en stor utopi var enligt Eva ett medvetet val. Eva beskrev att hennes feministiska arbete handlade om:

...ska vi säga praktiska jämställdhetsfrågor, och inte så mycket utopier, det finns ju en utopi som man strävar emot men den är inte formulerad sådär flott som vissa har gjort utan vad som händer i verkligheten med kvinnor (Intervjutranskription, Eva 2021).

Eva beskrev en strävan mot en utopi men skiljde mellan att arbeta med "flott" formulerade utopier och att arbeta med vad som händer i verkligheten. Eva kallade detta förhållningssätt för att vara pragmatisk och tillade: "Jag är alltså mera en pragmatisk feminist än en idealistisk."

Eva uttryckte också att om en utopi ska realiseras så är det "för mycket som ska hända" vilket kan få farliga konsekvenser:

I utopin kan det ju ske [grundläggande förändringar] men i praktiken, alltså när civilisationer faller, då händer det väldigt mycket läskigt (Intervjutranskription, Eva 2021).

Bianca menade att utopier kan ha en negativ inverkan på feministiska engagemang:

Alltså jag tror att risken med att ha en utopi som målbild är att man orkar inte ända fram och då tappar man sugen lite grann. Jag tror att det är lättare att säga nu ska vi slåss för att vi ska ha samma lön... jag tror att när du har de här konkreta målen så är det så mycket lättare att kunna peka på dem och säga 'det här är faktiskt en orättvisa i samhället som vi behöver göra någonting åt' (Intervjutranskription, Bianca 2021).

Bianca sa även:

Jag tror att det är lättare att få igenom en förändring om du arbetar med konkreta sakfrågor där du kan påvisa fakta... När man har sådana konkreta saker, tror jag att det är mycket lättare att få till förändringar än när du har mer subtila saker som du måste förändra (Intervjutranskription, Bianca 2021).

Flera deltagare beskrev det som en medveten strategi att arbeta mot konkreta mål snarare än utifrån en mer omfattande utopi. Lydia förklarade att det kan vara strategiskt att fokusera sitt feministiska engagemang på mindre, konkreta frågor för att det ger en större känsla av att ens engagemang gör skillnad:

...jag tror absolut att det är en kombination av att folk känner att de kan påverka i sakfrågor, till exempel samtyckeslagen var ett väldigt tydligt exempel på det, att man kunde påverka en lag som har en normerande effekt och att liksom kvinnorörelsen har behövt vinster, att 'nu har vi checkat av det här, nu har vi checkat av det här' så absolut mer step by step än att vi ska revolutionera vårt samhälle (Intervjutranskription, Lydia 2021).

Jag tolkar arbetet med vad jag vill kalla små utopier, vilka är mer fokuserade på sakfrågor, som ett sätt att öka känslan av hopp om förändring. Denna sorts utopi kan liknas vid Blochs (1995) begrepp konkreta utopier. Att inte i högre utsträckning använda utopier som drivkraft skulle också kunna ses som ett sätt att skydda sig mot utopiers inslag av besvikelse.

Lydia beskrev även att hon har svårt att föreställa sig en feministisk revolution:

Jag märker själv att jag har svårt att liksom se den revolutionen framför mig, alltså kanske just att det har blivit en förskjutning till att man tror på sin egen förmåga att förändra. Att i stället för den feministiska världsbilden, så är det liksom den feministiska metodiken, att vi har lyckats på det här sättet tidigare (Intervjutranskription, Lydia 2021).

Att ha svårt att föreställa sig en feministiskt revolutionär förändring kan tolkas som en känsla av att det inte går att förändra det större systemet. Det är i linje med vad Brown (2008) lyfter som en av nyliberalismens största styrkor, det vill säga att få det nuvarande systemet att upplevas som en så pass given del av samhället att tron på verklig förändring upplevs som naiv. Lydia sa dock att det finns en tro på den egna förmågan och en feministisk metodik. Att arbeta med mindre frågor kan även ses som ett sätt att göra feministiska drömmar mindre sårbara. Framsteg som till exempel förändringar av viss lagstiftning ses som vinster som föder hopp om fler vinster.

Jag uppfattar att i den utsträckning som deltagarna använde utopier i sitt feministiska engagemang så var det på ett strategiskt sätt mot konkreta eller små utopier. Som Eva formulerade det skulle arbete mot små utopier kunna ses som ett pragmatiskt förhållningssätt. En anledning till detta kan vara att deltagarna, i likhet med Levitas (2013), uppfattade att utopier bör användas som en metod snarare än ett slutmål. Det kan också bero på utopiers inneboende inslag av besvikelse, vilket kan göra att formulerandet av utopier inte upplevs som en effektiv strategi. Möjligen är begrepp som utopier och revolution bundna till en historia av besvikelse och därför mindre användbara för samtida feministiska rörelser. Brown (2008) beskriver feminismens eftertillstånd som att hoppet om en annan framtid har gått förlorat. Denna studie indikerar möjligen att en sådan historieskrivning misstolkar ett medvetet val om att ändra politisk strategi som en ofrivillig förlust.

Känslor av hopp i praktiken

Efter att jag hade bett deltagarna att föreställa sig en feministisk framtid frågade jag om de trodde att den var möjligt att uppnå. Alla uttryckte hoppfullhet om att en feministisk framtid skulle realiseras. Några uttryckte att de uppfattade

hoppfullhet som en form av *val*. När jag frågade Sara om hon kände sig hoppfull inför framtiden svarade hon att "Det måste man ju vara". Sara beskrev det som att:

Man måste ju vara optimist, det går ju inte att vara pessimist, då har man inget att arbeta för. Det är klar att vi ska uppnå våra mål, det måste vi (Intervjutranskription, Sara 2021).

Genom att se hopp som en form av *val* i sitt feministiska engagemang tolkar jag det som att deltagarna, i likhet med Ahmed (2004), uppfattade att det fanns en värdefull kraft i hoppfullhet. Deltagarna uttryckte det som att hopp var nödvändigt för ett feministiskt arbete. Att beskriva hopp som ett eget *val* uppfattar jag som en beskrivning av en form av individuellt hopp som skulle kunna användas för att inte bli överväldigad av nuet och för att känna att ens mål kan uppnås.

Flera av deltagarna beskrev att de kände sig hoppfulla men också att deras känslor av hopp varierade beroende på vilket sammanhang de befann sig i. Lydia formulerade det så här:

Jag har blivit mer hoppfull nu för att jag har hamnat i ett feministiskt sammanhang igen. Men jag har varit mindre hoppfull i några år när jag har varit utanför, när [organisationen hon arbetade för] inte varit aktiv, jag var inte i ett politiskt sammanhang och FI [Feministiskt Initiativ] gick ner sig helt och att det blev ett vakuum. Då var det ingen feminism knappt runt omkring alls (Intervjutranskription, Lydia 2021).

Även Jonna beskrev att hennes känslor av hopp berodde på vilket feministiskt sammanhang hon befann sig i:

Jag tycker det är jättesvårt, för mig så handlar det om vilka olika rum man är i. Jag har varit i vissa feministiska grupper på Facebook, till exempel, där det kan kännas ganska hopplöst. Men där tror jag också att i de grupperna har nog manshatet varit starkare. Jag tror att det också bidrar till pessimismen lite grann för att man har liksom gett upp, har man gett upp på halva befolkningen, så är det ju svårare att ha hopp om att det ska bli bättre liksom. Så jag tror att man måste själv hitta en balans i sitt manshat liksom. Inte låter det ta över för mycket, samtidigt som det måste få lite utrymme. Samtidigt som andra grupper skulle säga att de är jättepositiva och 'men allt är så bra' (Intervjutranskription, Felicia och Jonna 2021).

Jag uppfattar att Lydia och Jonna beskrev ett kollektivt hopp som de kände genom att vara en del av vissa feministiska grupper. Jonna beskrev att i vissa av

grupperna som hon var med i fanns det ett starkt ”manshat”, vilket kan liknas vid känslan av cynism som Duggan (Duggan och Muñoz 2009) beskriver. Jonna menade att detta ”manshat” gör det svårare att känna sig hoppfull, samtidigt som hon uttryckte att det bör finnas en balans. ”Manshatet”, som jag tolkar som en form av cynism, behövde enligt Jonna inte vara negativt för feminismen. Jonna menade istället att ”manshatet” måste få utrymme och verkade även vara skeptisk till de grupper som endast är positiva där “allt är så bra”, vilket liknar Duggans motstånd mot tvångsmässigt grupptänk och obligatorisk optimism.

Hoppets och hopplöshetens dialektiska förhållande

I intervjun med Felicia och Jonna som citeras ovan fortsatte vi att prata om hur hopp och hopplöshet kan växla. De diskuterade, i likhet med Duggan och Muñoz (2009), hur känslor av hopplöshet och ilska inte behöver stå i motsats till att känna hopp:

Jonna: Jag tror att det måste vara någon form av växelverkan mellan att känna hopp och att känna sig helt uppgiven och jag tror att de perioderna när det är som tyngst och när man kanske känner sig som mest hopplöshet så tror jag också att man måste vara uppmärksam på hur man själv mår i sitt engagemang. För att många kan ju gå in i väggen rent ideologiskt, att man inte orkar engagera sig mer just för att man går för djupt in i någon form av hopplöshet. Men däremot tror jag att ibland gå ner i hopplöshet kan sporra en ännu mer i att man blir förbannad och att man kan använda någon form utav vrede för att bara så här ‘nej men fan nu ska vi bara förändra det här’ och så kan man ta sig upp och känna att det kommer gå så bra och sen ner igen. Jag tänker att man boostar sig själv på något vis genom att få gå från hopplöshet till att kännas sig väldigt hoppfull och att det måste få vara så för att funka.

Felicia: Jag tycker att det är väldigt härligt att få sin vrede bekräftad, om jag inte får kanalisera det, det är en positiv grej tycker jag att få uttrycka det och få det bekräftat för då får man ännu mer anledning att ta tag i det (Intervjutranskription, Felicia och Jonna 2021).

Jonna och Felicia beskrev hur det fanns en växelverkan mellan hopp och hopplöshet och verkade därför dela Duggans och Muñoz (2009) bild av att hopp och hopplöshet står i ett dialektiskt förhållande till varandra. Jonna uttryckte även att känslan av att “gå ner i hopplöshet kan sporra en ännu mer”. Med andra ord kan hopp och hopplöshet inte bara existera parallellt utan hopplösheten kan *förstärka* känslan av hopp, i varje fall en viss typ av hopp. Detta kan jämföras med hur Muñoz talar om att känna sig revolutionär. Jonna talade om att känna att “fan nu ska vi bara förändra det här” vilket kan ses som ett

uttryck för att vår nuvarande situation inte räcker till, att något som vi inte kan leva utan saknas.

Jag uppfattar att de flesta deltagarna uttryckte sig i linje med Ahmed (2004) att hopp är viktigt för feministiskt engagemang. Vissa beskrev hoppfullhet som en övertygelse medan andra beskrev det som ett val. Jag tolkar det som att deltagarna både beskrev ett individuellt hopp, där de använde sin hoppfullhet för att inte bli överväldigade av nuet, och diskuterade ett kollektivt hopp som fanns inom, åtminstone vissa, feministiska rörelser. När deltagarna beskrev att en måste vara hoppfull skulle det kunna vara en beskrivning av ett slags obligatoriskt hopp. Både Ahmed (2004) och Duggan (2009) är kritiska till att individer känner att de måste känna hopp eftersom det ger en falsk bild av vilken makt som finns i enskilda individers känslor av hopp eller att det blir ett tvångsmässigt grupptänk. Jonna och Felicia beskrev att de tyckte att det bör finnas en växelverkan mellan hopp och hopplöshet. De menade att hopplöshet kan ha positiva effekter på feministiskt engagemang och att få gå ner i sin hopplöshet kan ge kraft. De uttryckte också att det kan vara härligt att få känna en form av kollektiv hopplöshet eftersom det bekräftar ens vrede. Det liknar hur Duggan beskriver att det både finns nöje i bitterhet och cynism samt att det kan leda till en form av queer kollektivism och revolutionär kraft. Jag uppfattar att den typ av hopp som kommer från en växelverkan mellan hopp och hopplöshet är vad Bloch och Muñoz beskriver som ett utbildat hopp. De feministiska sammanhang som Jonna beskrev där "allt är så bra", kan uppfattas som en form av abstrakt hopp vilket handlar om en beskrivning av hur saker *borde* vara. Utbildat hopp, som beskriver hur saker *kan* vara, verkar uppstå när både hopp och hopplöshet får ta plats. Om den nyliberala diskursen medför att det finns en större hopplöshet inom feministiska rörelser, så behöver detta alltså inte vara detsamma som att dessa rörelser har tappat varken hopp eller sin revolutionära potential.

Avslutande diskussion – hur samtida feminister kan förhålla sig till framtiden

Deltagarna i denna studie formulerade inte sina framtidsvisioner i vad jag skulle vilja kalla stora utopier. Jag uppfattar dock att det fanns utopiska inslag i hur deltagarna beskrev feministiska framtider men att begreppet utopi kan vara förknippad med bilden av en detaljerad plan om hur alla aspekter av samhället bör organiseras, vilket Kateb (Kateb 1967) menar borde göra alla seriösa utopiska tänkare obekväma. Deltagarna i denna studie hade bilder av hur en feministisk framtid kan se ut men formulerade dem genom små utopier som bygger på exempelvis feministiska värden. Jag uppfattar dock, till skillnad från Brown (2008), att det var ett strategiskt och medvetet val att

inte formulera sina framtidsdrömmar som stora utopier. Deltagarna uttryckte inte ett nostalgiskt förhållningssätt till en tid präglad av utopiskt tänkande eller en bitterhet över en framtid som inte realiserades. I stället beskrev de att det är lättare att få igenom förändring om feministiska rörelser arbetar mot mindre mål. Valet att arbeta mot mindre mål skulle kunna tolkas som grundat i nyliberala ideal som rationalitet och nyttomaximerande snarare än en mer idealistisk politisk inställning. Jag uppfattar dock att deltagarna gjorde detta val för att de upplevde att detta var det mest gynnsamt för deras feministiska engagemang.

Teorier om den nyliberala diskursens inflytande på feministiska rörelser beskriver att känslan av hopp om förändring inom dessa rörelser har minskat. Deltagarna i denna studie beskrev dock att de kände hopp om att en feministisk framtid kommer att realiseras; detta feministiska hopp verkar grunda sig i både en övertygelse och ett val. Jag tolkar det som att den nyliberala diskursen har påverkat feministiska känslor av hopp såtillvida att det inte var stora utopier som ingav hopp. Hoppet grundade sig i stället i levda erfarenheter av att feministiska rörelser har lyckats uppnå mindre mål. Annorlunda uttryckt kan feministiskt hopp grunda sig i att, som Lydia uttryckte det, kunna "checka av" praktiska mål och att dessa vinster inger hopp om fler vinster. Detta är i linje med Browns (2008) beskrivning av en feminism som inte längre syftar till att omkullkasta samhällsordningar eller till att bryta med historien. Att hoppet grundade sig i levda erfarenheter av framgång snarare än en idealistisk tro kan kopplas till nyliberala ideal som rationalitet snarare än idealism. På så sätt kan den nyliberala diskursen ha påverkat vad det är som inger hopp i feministiska rörelser. Utifrån denna studie uppfattar jag dock att det fanns starka känslor av hopp.

Jonna och Felicia beskrev att även hopplöshet hade en viktig funktion inom deras feministiska engagemang och kunde användas strategiskt för att i längden känna mer hopp, eller åtminstone ge mer ork att engagera sig feministiskt. I likhet med Duggan och Muñoz (2009) förstår jag det som att hopp och hopplöshet existerar i ett dialektiskt förhållande vilket ger kraft åt feministiskt engagemang.

Sammanfattningsvis förefaller resultaten av denna studie stämma överens med Browns (2003, 2008, 2015) och Oksalas (2011, 2013) teorier på åtminstone vissa punkter. Brown menar att den nyliberala diskursens inflytande på feministiska rörelser har gjort att den revolutionära potentialen och ett utopiskt tänkande har gått förlorade. Utifrån denna studie tolkar jag det som att begreppen revolution och utopier inte längre har samma betydelser som de kanske en gång har haft. Men med utgångspunkt i det mer komplexa utopibegrepp som har utvecklats ovan kan en se utopiska inslag i deltagarnas feministiska engagemang. Studien

visar även att det fanns ett levande hopp om möjligheten att uppnå en bättre framtid bland deltagarna.

Jag uppfattar att deltagarnas inställning till den nyliberala diskursen var medveten och genomtänkt, snarare än att de helt och hållet befann sig i nyliberalismens våld. Jag uppfattar även deltagarnas förhållningssätt som strategisk baserat på vad de uppfattade gynnade deras feministiska arbete. Det är ett pragmatiskt förhållningssätt där olika strategier, känslor och mål används för att formulera aktuella och praktiskt relevanta feministiska värden. En sådan pragmatisk feminism tror jag kan användas i ett motstånd mot den nyliberala diskursen och i formulerandet av mot-rationaliteter.

Jag hoppas att denna artikel bidrar till en nyanserad diskussion om hur den nyliberala diskursen påverkar samtida svenskt feministiskt engagemang. Jag hoppas även att feministisk forskning fortsätter att diskutera dessa frågor, dock utan att utgå från att det inte längre finns feministiskt hopp om verklig förändring. Jag hoppas slutligen att feminister inom såväl akademien som politiska och sociala rörelser fortsätter att föreställa sig hur feministiska framtider kan se ut och att de använder både hopp och hopplöshet för att nå dit.

Författarens tack

Stort tack till deltagarna i studien för att ni delade med er av era tankar och er tid. Jag vill även tacka granskarna och redaktörerna på Tidskrift för Genusvetenskap för mycket värdefulla kommentarer.

Referenser

- Ahmed, Sara (2014) *Cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ambjörnsson, Ronny (2012) *Fantasin till makten! Utopiska idéer i västerlandet under femhundra år*. Stockholm: Ordfront.
- Bloch, Ernst (1995) *The principle of hope*, 3 vols. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Brown, Wendy (2003) Neo-Liberalism and the End of Liberal Democracy. *Theory & Event* 7(1): 1-43.
- Brown, Wendy (2008) *Att vinna framtiden åter*. Stockholm: Atlas.
- Brown, Wendy (2015) *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Butt, Ronald (1981) Mrs. Thatcher: The first two years. *The Sunday Times*, 3 Maj 1981.
- Carbin, Maria och Rönnblom, Malin (2012) Jämställdhet i akademien—En avpolitiserad politik? *Tidskrift för genusvetenskap*, 33(1-2): 75-94.
- Cuesta, Marta och Liinason, Mia (2016) *Hoppets politik – feministisk aktivism i Sverige idag*. Göteborg: Makadam.
- Duggan, Lisa och Muñoz, José Esteban (2009) Hope and hopelessness: A dialogue. *Women & Performance: a journal of feminist theory* 19(2): 275-283.
- Edenheim, Sara (2017) Den goda viljans feminism—en kritisk analys av ett paradigm. *Tidskrift för genusvetenskap* 38(4): 1-26.
- Fahlgren, Siv, Mulinari, Diana och Sjöstedt Landén, Angelika (red) (2016) *Ambivalenser och maktordningar: feministiska läsningar av nyliberalism*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Fairclough, Norman (1995) *Critical discourse analysis*. London: Longman.
- Foucault, Michel (2008 [1978-1979]) *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France*. New York: Palgrave MacMillan.
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hemmings, Clare (2011) *Why stories matter*. Durham NC: Duke University Press.
- Johansson Wilén, Evelina (2019) *Mellan jaget & världen. Feminism & etik under nyliberala villkor*. Hägersten: Tankekraft Förlag.
- Kateb, George (1967) Utopia and the Good Life. Manuel, F. E. (red) *Utopias and Utopian Thought*. Boston: Beacon Press.
- Levitas, Ruth (2013) *Utopia as method: The imaginary reconstitution of society*. London: Palgrave Macmillan London.
- Martinsson, Lena (2016) Den aktiv/istiska företagaren. Fahlgren, Siv, Mulinari, Diana och Sjöstedt Landén, Angelika (red) *Ambivalenser och maktordningar: feministiska läsningar av nyliberalism*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Muñoz, José Esteban (2009) *Cruising utopia*. New York: New York University Press.
- Mouffe, Chantal (2005) *The return of the political*. London: Verso.
- Oksala, Johanna (2011) The Neoliberal Subject of Feminism. *Journal of the British Society for Phenomenology* 42(1): 104-120.
- Oksala, Johanna (2013) Feminism and neoliberal governmentality. *Foucault studies* (16): 32-53.

Virno, Paolo (2004) *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*. New York: Semiotext(e).

Wasshede, Cathrin (2010) *Passionerad politik: om motstånd mot heteronormativ könsakt*. Malmö: Bokbox.

Nyckelord

Aktivism, feminism, hopp, hopplöshet, nyliberalism, utopier

Hanna Agri

Master i genusvetenskap

E-post: hanna.agri@hotmail.com